

Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Normalleşme Sürecinde Sivil Toplum Nerede?

Yazar: Pinar Sayan | 31 Temmuz 2022

Philip Gamaghelyan ve Pinar Sayan

2021 yılında, Ankara ve Erivan arasında diplomatik ilişkilerin kurulması adına direkt görüşmeler başladı. Bugüne dek iki ülke arasındaki normalleşme girişimlerinin hiç biri olumlu sonuç vermemiştir. Görüşmeler önceki dönemlerde yürütülen çok katmanlı barış inşası süreçlerinin aksine, herhangi bir üçüncü taraf arabuluculuğu ve görünür bir sivil toplum katkısı olmadan ilerliyor. Tam olarak ne değişti? Sivil toplum nerede? Tek boyutlu resmi süreç tek başına yeterli mi? Ve devlet dışı aktörler, uluslararası ve yerel, süreci etik ve sürdürülebilir; toplumların yararına olacak şekilde nasıl destekleyebilir? 29 Nisan 2022'deki blog yazısında Varduhi Balyan da normalleşme sürecinde sivil toplumun önemine değinmişti.[1] Biz de bu yazıda, 2021-2022'de Türkiye ve Ermenistan'da barış inşası konusunda deneyimli sivil toplum aktörleriyle yaptığımız 24 derinlemesine görüşme ve dört odak grup çalışmasından yola çıkarak bu sorulara kısaca yanıt aramaya çalışacağız.[2]

Aslında Türkiye ve Ermenistan arasındaki normalleşme girişimleri Demir Perde'nin çöküşüne dayanıyor. 1990'ların başına dayanan ilk temaslar iki ülke arasında, önemli bir uluslararası yardım

olmadan yürütülmüştü. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Birinci Dağlık Karabağ Savaşına rağmen devam eden bu ilk temaslar, 1993'te Ermenistan'ın tartışmalı Dağlık Karabağ Özerk Oblast'ı dışında kalan Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini işgal edince başarısız olmuştu. Müzakereler 2000'li yıllardan itibaren özellikle Ermenistan'ın üçüncü cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan döneminde tekrar yoğunlaştı. ABD ve bazı Avrupa ülkeleri tarafından desteklenen bu görüşmeler, 2008'de Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bir futbol maçını Erivan'da izlemesi ve akabinde 2009'da Sarkisyan'ın Bursa'yı ziyaret etmesine istinaden "futbol diplomasisi" olarak biliniyor. Bu temasların ardından diplomatik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi için Zürih Protokolleri imzalanmıştı. Fakat, bu süreç Azerbaycan'dan gelen baskı ve Dağlık Karabağ konusunda bir gelişme sağlanamaması üzerine sona erdi. İçinde bulunduğumuz yeni süreç ise 2020'de Azerbaycan'ın lehine sonuçlanan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında, Azerbaycan'ın Türkiye ve Ermenistan normalleşmesi konusunda ılımlı davranması üzerine ilerliyor.

1990 ve 2000'lerdeki resmi normalleşme girişimleri liberal demokrasinin zafer kazanmış gibi görüldüğü bir dönemde gerçekleşerek liberal barış yaklaşımı ışığında sivil toplum katılımını hızlandırmıştı. STK'lar ve kurumsal olmayan ağlar tarafından yürütülen akademik, kültürel, medya ve diyalog girişimleri; toplumlar arasında güven inşa edilmesine yardımcı olmuş; kamusal tartışmaları ilerleterek resmi sürece katkıda bulunmuş ve toplumların nabzını tutarak hangi resmi açılımların destek göreceğini değerlendirmede hükümetlere yardımcı olmuştu. Bu yıllarda, iki ülke arasındaki etkileşimler, karşılıklı ziyaretler, ortak işler ve yayınlar artmıştı. Daha da önemlisi, resmi diyalogun sekteye uğradığı dönemlerde STK girişimleri sürdürülerek iki toplum arasındaki diyalogun devam etmesi sağlanmıştı. Bugün ise Ermenistan ya da Türkiye'ye baktığımızda benzer bir tabloyu görmek pek mümkün değil. Türkiye'de soykırım anmaları yasaklanıyor, karşılıklı ziyaretler eskisi kadar yaygın değil (burada Covid-19 salgını ve bir süre sekteye uğrayan direkt uçuşların etkisini de belirtmemiz gerekir), akademik ve sivil toplum girişimlerinde ise gözle görülür bir azalma var. Kamusal tartışmanın ve yerel desteğin eksikliğinde, resmi görüşmelerde alınacak kararların toplumlar tarafından gayrimeşru görülme ve dirençle karşılanma riski artıyor. Dahası, eğer görüşmeler başarısız olursa, daha önce sivil toplum tarafından sağlanan güvenlik ağı, yani resmi görüşmelerin eksikliğinde bile sürdürülen diyalog, bu sefer olmayacak.

Neden bu sefer resmi sürece eşlik eden görünür bir sivil toplum katılımı yok? Bunca yıllık işbirliği ile inşa edilen kurumsal altyapı nerede? Farklılığı açıklayabilecek etkenler arasında İkinci Dağlık Karabağ Savaşı ve savaşta Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek; müzakere sürecinin güvenleştirelmesi; makroekonomik ekonomik çıkarlar sıralanabilir. Diğer bir yanıt ise demokratik gerileme ve sivil alanın küçülmesi olacaktır. Fakat bu yanıt, Türkiye için geçerli olsa da Ermenistan için pek olmuyor. Ermenistan'ın demokrasi skorları geçtiğimiz yıllarda yükselişe geçse de STK'lar tarafından yürütülen barış inşası girişimleri azaldı. Diğer taraftan, 1998 ve 2018 arasında çok daha otoriter olan Koçaryan ve Sarkisyan dönemlerinde STK girişimleri oldukça yaygındı.

Diğer bir unsur ise daha önceki müzakerelerin kavramsal ve kurumsal çerçevesini oluşturan liberal demokrasinin küresel olarak gerilemesi olarak görülebilir.[3] 1990'ların sonundan 2010'ların ortalarına kadar ABD ve AB tarafından desteklenen ve teşvik edilen barış süreçleri hem Ermenistan hem Türkiye'nin AB entegrasyonu bağlamında gerçekleşmişti. Yerel ve uluslararası STK'ların vizyon ve stratejileri, evrensel insan haklarına saygı, ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık, geçiş dönemi adaleti, uluslararası örgütlere katılım gibi liberal ideoloji ve normlara dayanıyordu. Tüm artı ve eksileriyle bu yaklaşım açık kavramsal kökenlere sahipti ve finansal destekler, eğitim kurumları, uluslararası STK'lar gibi kurumlara ve diğer liberal demokratik yapılara dayanıyordu. Bu bağlamda, kurumsallaşmış sivil toplum, yarı-otoriter de olsa, fonksiyonel bir devletin normal bir parçası olarak görülüyordu.

Liberal demokrasinin küresel krizi ve bunun yereldeki yansımaları, bazı kurumsal sivil toplum aktörleri açısından güvensizlik kaygılarına ve daha da önemlisi vizyonlarını yitirmelerine yol açtı.

Sadece demokrasinin gerilediği ve belirli sivil toplum aktörlerinin kriminalize edildiği Türkiye’de değil, demokratikleşmenin gerçekleştiği Ermenistan’da da barış inşası ve onunla uğraşan STK’ları stigmatize etmek ve ajanlıkla suçlamak yaygınlaştı. Bu gelişmeler ışığında, araştırmamıza göre Ermenistan’da barış inşası ile ilgilenen bir çok STK, Türkiye’nin savaştaki rolünü de göz önünde bulundurarak, normalleşme süreci ile aralarına mesafe koydu. Onlara göre bölgede, ya da en azından Türkiye’de, demokratikleşme olmadan normalleşme çabası olması anlamlı görünmüyor.

Diğer yandan, STK’ların azalan rolü sivil toplumda barış inşasının sonu olmak zorunda değil. Türkiye ve Ermenistan arasındaki sivil toplum barış inşası girişimleri açısından ulusötesi ağlar her zaman önemli bir alternatif olmuştur. Enformal akademik ağlar, feminist ve çevre kolektifleri, savaş karşıtı online aktivist gruplar, diasporadaki diyaloglar bunların bazı örnekleri. Henüz sadece Ermenistan ve Azerbaycan arasında bu tür yeni ağların ortaya çıktığını gözlemlese de bu ağların ileride Ermenistan ve Türkiye normalleşmesi ile ilgilenmesi olası görünüyor. Araştırmamızın bulgularına göre, pes etmek bir yana, bu ağlar mevcut durumu kendi hedef ve yöntemlerini yeniden düşünmek, barış inşasını kavramsal olarak yeniden tanımlamak ve demokratik olmayan ortamlara adapte olabilmenin yollarını geliştirmek için bir fırsat olarak görüyor. Kendi başına önemli bir hedef olan demokratikleşme ve barış inşasının ayrı düşünülmesini gerektiği bu dönemde, uluslararası toplum da desteklerini çeşitlendirerek sadece bürokratik STK’ları değil, daha esnek ve yaratıcı olabilecek ağları da desteklemeli.

Kurumsal olmayan aktörleri desteklemek konusunda donörler arasında sürdürülebilirlik ve hesap verilebilirlik konusunda bir endişe olabilir. Gerçekten de bu ağların bir kısmı başarısız ve etkisiz olacaktır. Fakat aynı endişe kurumsal barış inşası için de geçerli. Barış ağlarını destekleyerek, hesap verebilirlik, sürdürülebilirlik, etkinlik kavramlarını ve mekanizmalarını tekrar tasarlamak ve bir miktar başarısızlığı göze almak barış süreçlerini canlı tutabilme karşılığında küçük bir bedel aslında. Kurumsal barış inşasının yanı sıra kurumsal olmayan ağlar, kısa dönemde sivil toplumda barış inşasını sürdürebilmek açısından önemli bir rol oynayabilir. Uzun vadede ise kendine özgü yerel, bölgesel ve küresel barış hareketinin ortaya çıkmasına katkıda bulunabilir.

* Yazı, İngilizce aslından uyarlanmıştır.

¹ <https://demos.org.tr/turkiye-ermenistan-uzlasma-surecinde-top-turkiye-sivil-toplumunda/>

² Araştırma, Calouste Gulbenkian Foundation tarafından desteklenmiştir. Bu yazıdaki görüşler yazarlara aittir ve Calouste Gulbenkian Foundation’ın görüşlerini yansıtmamaktadır.

³ Bkz. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2022/global-expansion-authoritarian-rule>

Blog sayfasında yer alan yazıların ve yayınların tüm hakları saklıdır. Blog yazıları yalnızca kaynağı gösterilerek kullanılabilir. Sayfada yayınlanan yazıların içeriği yazarın kendi sorumluluğu olup DEMOS’un herhangi bir hukuki ve/veya cezai sorumluluğu bulunmamaktadır.